

Samenleving op zoek...naar religie?

Mr. Dr. Richard Steenvoorde
VKMO-Katholiek Netwerk
Visiting fellow, Blackfriars Hall, Oxford University

1. Inleiding

Een open gesprek dat begint met ergernis: ergernis over het maatschappelijke en politieke gevoeligheid voor religie, ergernis over de voorspelbare uitkomsten van debatten die maar niet tot een oplossing willen komen. Maar waarom? Waarom discussieert onze samenleving over religie? Wat zijn de diepere lagen, de onderstromen, die deze discussie voeden?

Deze vragen vormden het uitgangspunt van een discussiemiddag georganiseerd vanuit de leerstoel Religie, Rechtsstaat en Samenleving (Tilburg University) en het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling. Hoofdspreker was Pieter van Os, journalist voor NRC-Handelsblad. Daarna ging een panel bestaande uit Tamarah Benima (Rabijn Progressief Jodendom), Özcan Hidir (Islamitische Universiteit), Edward de Kam (Youth for Christ) en Pieter Kohnen (VKMO-Katholieknetwerk) in discussie. De middag werd afgesloten door beschouwende bijdragen van Sophie van Bijsterveld (hoogleraar 'Religie, Rechtsstaat en Samenleving') en David Renkema (coördinator van het kenniscentrum).

Wat zegt de nieuwe discussie over religie over onze samenleving zelf? Van Os wijst op de merkwaardige paradox dat juist de mensen die het hardst roepen dat ze voor een scheiding van kerk en staat zijn, de neiging hebben om de staatsinmenging in religieuze zaken steeds groter te maken. Hans Goslinga noemde dit een paar jaar geleden al de zachte tirannie van de seculiere eigenwaan.¹ Ontaardt onze democratische samenleving langzamerhand in

een tirannie van heersende seculiere opvattingen? En van waar komt deze tendens om nu ook religie uit de staats vrije ruimte van burgers te halen en onder politieke en overheidsbemoediging te willen brengen?

Het antwoord op deze vragen is nog niet eens zo makkelijk te geven. Vooral niet als blijkt dat niet alle panelleden dezelfde ervaring met deze zogenaamde seculiere tirannie hebben. Maar de uitdaging werd nog groter toen een van de panelleden een kleine lofrede op de secularisering afstak. Het had haar emancipatie gebracht, het recht op abortus, euthanasie en de emancipatie van homoseksuelen. Nog los van de waardering van deze ontwikkelingen, werd het daarna voor de overige panelleden een lastige klus om de problematische kanten van de secularisering voor het voetlicht te krijgen.

¹ H. Goslinga, 'Seculiere eigenwaan kan ontaarden in zachte tirannie', in: *Trouw*, 10-04-2010.

2. Spakenburg aan de Amstel

Het debat verplaatste zich daarom al vrij snel naar de vraag of, en hoe, staat en politiek rekening houden met het gegeven dat er religieus geïnspireerde organisaties in het publieke domein functioneren. Hier werd de geruchtmakende Youth for Christ-zaak uit Amsterdam naar voren gehaald. Waar ging dat ook al weer om? Kort en goed, een christelijke organisatie voor jongerenwerk wint, na een openbare aanbesteding, de concessie voor het organiseren van jeugdhulpverlening in een Amsterdamse wijk. Vervolgens ontstaat er in de Amsterdamse gemeenteraad commotie, waarbij men een motie aannam tegen het inhuren van YfC. Het stadsdeel zou jongeren in de kou laten staan door in zee te gaan met deze organisatie, zo stelde de inderhaast opgetrommelde voorzitter van het COC tijdens een inspreekronde. Voor het gemak leek iedereen vergeten dat YfC al jaren in de wijk actief was, en met resultaat.

Uiteindelijk viel het college over deze kwestie en kon YfC toch nog aan haar nieuwe opdracht beginnen. Inmiddels lijken de nu concreet behaalde resultaten in de wijk ook de voormalige tegenstanders te overtuigen. Toch lijkt de vraag gerechtvaardigd hoe lang dat goed blijft gaan? Hoe reëel is de kans dat bij de eerste mogelijke kritische geluiden er meteen weer moties ingediend zullen worden tegen het werk van YfC?

3. Waar praten we met elkaar?

Sophie van Bijsterveld wees er in haar bijdrage op dat, bij kwesties waarbij religie in het geding is, politiek al vrij snel als 'hèt forum' voor het debat functioneert. Het lijkt erop alsof standpunten vandaag de dag vrijwel meteen vertaald moeten worden in geboden of verboden voor de samenleving als geheel. Maar hoe komt dat? Pieter Kohnen wierp in dit verband de vraag op in hoeverre beeldvorming in de media belangrijker is geworden dan politieke discussie? En daarmee raakt hij een belangrijk punt.

In hoeverre is onze democratie een mediocratie geworden? Als politici zeggen dat zij vooral iets niet meer willen, gaat het dan om een afweging die gedragen wordt door een stevige staatkundige kennis en inschatting van de maatschappelijke opvattingen, of om snel te scoren in populaire talkshows met een handige quote? Wat telt harder de kijkcijfers van *De wereld draait door*, de opiniepeilingen van Maurice de Hond of de inhoud van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM)? Kortom, is het nu niet juist dit mechanisme dat verantwoordelijk is voor een enorme druk op de discussie, die tegelijkertijd weinig speelruimte laat voor echte gesprekken en diepgaande analyses over de vraag hoe uiteenlopende visies door grondrechten beschermd kunnen worden?

4. Wie praten met elkaar?

De interactie tussen een grotendeels seculiere samenleving en religie vraagt om een intelligente aanpak. Özcan Hidir besteedt een groot deel van zijn tijd aan het voorbereiden van groepen op dialooggesprekken. Het ontbreekt volgens hem op dit moment aan voldoende Islamitische intellectuelen die zich in het debat kunnen mengen. Het gebrek aan religieuze intellectuelen beperkt zich niet alleen tot de Islam. Ook de Joodse gemeenschap ervaart het gebrek aan voldoende academische gesprekspartners. En wie goed rondkijkt in christelijke kringen, protestant en katholiek, ziet dat ook daar de intellectuelen die zich in het debat mengen op hooguit twee handen te tellen zijn.

Het gaat niet alleen om een intellectuele voorhoede. De kans bestaat namelijk dat er tussen hen en de gemeenschap die zich niet dagelijks met deze, toch wel specialistische, materie bezig houden al snel te groot wordt. Hoe maak je de vertaalslag van een cocktail van mensenrechten, grondrechten, bestuursrecht, en medische- en/of biologische wetenschappen naar de concrete beleving van gelovigen om klokken te luiden, te bidden en offers te brengen? Wat is de betekenis van academische discussies voor de keuze van mensen voor onderwijs en zorg, en de verantwoordelijkheid die zij met de keuze op zich nemen voor het welzijn van de gehele samenleving?

5. Waarover zou het gesprek kunnen gaan?

Mede op aandringen vanuit de politiek en de overheid is er de laatste jaren veel tijd en energie door iedereen besteed aan de multireligieuze dialoog. Hier is veel en belangrijk werk verzet in het leren luisteren en begrijpen van elkaars standpunten. Echter, het model lijkt minder geschikt om het gesprek met elkaar aan te gaan over de gezamenlijke ervaring met secularisering. Ook tijdens de conferentie bleek het makkelijker om onderling in gesprek te zijn, dan een

gezamenlijke analyse van impact van, en omgang met, een seculiere samenleving te maken.

Dit onderstreept nog maar eens dat de vragen van Van Os zich minder makkelijk laten beantwoorden dan dat op het eerste gezicht lijkt. Geïnspireerd door het denken van theoloog en filosoof Rowan Williams, tot voor kort de Anglicaanse Aartsbisschop van Canterbury), wil ik een drie tal dimensies voor een vervolgesprek schetsen.²

Ten eerste, het is fascinerend om de parallel te zien tussen religieuze en seculiere wereldbeelden. Of beter gezegd, een zekere verwantschap. Waar religies beweren dat er een buitenperspectief bestaat van waaruit het publieke domein kan worden waargenomen en onder kritiek kan worden gesteld, doet het seculiere wereldbeeld precies het zelfde. In het ene geval is het buitenperspectief de religieuze dimensie ('kijken met de ogen van God'), in het ander geval een binnenwereldlijk perspectief, een menselijk panopticon, wat Foucault aangeduid heeft als een 'menselijke blik vanuit nergens'. Het zou de discussie al enorm verbeteren als beide partijen beseffen dat men, met een beroep op een buitenperspectief, naar elkaar kijkt. En het ene buitenperspectief is daarbij niet neutraler dan het andere.

Ten tweede, als de seculiere meerderheid zich nu geroepen voelt om door middel van een soort 'overwinnaarsrecht' religieuze taal en praktijken uit het politieke en publieke domein te weren, dan roept dat onherroepelijk een tegenreactie op. Een reactie die alle seculiere zekerheden zal willen

² R. Williams, *Faith in the Public Square*, London: Bloomsbury (2012).

vervangen door religieuze zekerheden, zonder rekening te willen houden met historische ontwikkelingen en nuances die eeuwen samenleven op ons 'kleine stukje aarde' met zich mee hebben gebracht. Dat het hier niet om een denkbeeldig probleem gaat, bewijst de hernieuwde poging in het parlement van de fracties van D'66 en SP om het artikel over Godslastering uit de strafwet te krijgen. Er is geen actueel maatschappelijk probleem met dit artikel, maar het gaat volgens deze seculiere partijen om 'een principiële kwestie'. Het lijkt me een mooi eufemisme voor 'overwinnaars recht'. Wat de zaak niet makkelijker maakt is de seculiere opvatting dat religie een persoonlijke hobby is op geen enkele manier raakt aan het zelfverstaan van religieuze collectieven. Een dergelijke benadering roept religieuze weerstanden op en mogelijk religieus fundamentalisme.

Ten derde, geen enkele deelnemer heeft zich uitgelaten over de z.g. Böckenförde-paradox: de constatering dat de liberale rechtsstaat op pijlers is gebouwd die zij zelf niet kan beschermen. Een aantal jaren geleden stelde de Duitse filosoof Jürgen Habermas vast dat wat hem betreft religieuze tradities tot één van die onmisbare pijlers behoren.³ In plaats van religie uit het publieke domein te weren, zouden de verschillende religieuze tradities uitgebreid bevestigd moeten

worden in hoeverre zij kunnen en willen bijdragen aan de ondersteuning van de democratische cultuur die het fundament vormt voor een moderne rechtsstaat. Het moet niet gaan om de vraag of de overheid 'bijgeloof' subsidieert in de vorm van bijzonder onderwijs, maar hoe bijzonder onderwijs een bijdrage levert aan actief burgerschap. Maar ook over de vraag hoe de verschillende tradities fundamentele rechten en vrijheden van alle mensen denken te beschermen, en waar de grenzen voor eigen en andermans gedrag liggen.

6. Tot slot

We leven onmiskenbaar in een seculiere tijd, zo citeerde David Renkema aan het einde van de conferentie de Canadese filosoof Charles Taylor. Daarin is religie niet langer vanzelfsprekend. Maar religies zullen wel het gesprek met die seculiere omgeving aan moeten gaan. Dit is in ons land een nog nauwelijks verkend terrein. Conferenties waarin vanuit een religieus perspectief wordt getracht om het seculiere onbehagen met religie in het publieke domein beter te begrijpen zijn zeldzaam. Maar de vragen die daar gesteld worden zijn daarom niet minder belangrijk. Te hopen valt dat het niet bij één bijeenkomst blijft.

³ J. Habermas, J. Ratzinger, *The Dialectics of Secularisation. On Reason and Religion*, San Fransisco: Ignatius Press (2006).